

Polarizazio politiko eta polarizazio afektiboaren garapen eta harremana Euskal Autonomi Erkidegoan eta Katalunian (1994-2021). Ikerketa konparatu bat

The development and relationship of political polarisation and affective polarisation in the Basque Country and Catalonia (1994-2021). A comparative study

Galder Sierra Zapirain*

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

LABURPENA: Lan honetan, Euskal Autonomia Erkidegoko eta Kataluniako azken hogeita hamar urteotako polarizazio politikoaren (ideologikoa —ezker-eskuin ardatza—, zein nazionalista) eta polarizazio afektiboaren inguruko ikerketa konparatu bat egiten da. Horretarako, 90ko hamarkadatik aurrerako CISeko inkesta post-elektoralak erabiltzen dira. Polarizazio ideologikoaren eta nazionalistaren kasuan, Haztatutako Polarizazio Indizea (Dalton, 2008) baliatuko da, eta gainontzekoan, Polarizazio Afektiboaren Indizea (Reiljan, 2020); azkeneko hau, aipatutako lurraldeetan orain arte erabili gabea. Ikuspegi kuantitatibo batetik jorratuko diren ikerketa zehatzak hiru izango dira: inplikaturako indar politikoaren kokapen ideologikoa eta nazionalistaren bilakaera; erkidego bakoitzeko dinamika politikoaren joerak (zentrifugoa edo zentripettoa); eta polarizazio mota ezberdinen arteko harremanak. Azken honi dagokionez, estuki korrelazionatuak kasu katalanean, baina ez euskal kasuan. Hori guztia, beste herrialde batzuetako alderdi anitzeko eta alderdi biko sistemen ikerketekin alderatuz.

Hitz gakoak: Polarizazioa, ideologia, nazionalismoa, Euskadi, Katalunia.

ABSTRACT: *In this project a longitudinal study is carried out, across practically the last thirty years, on the processes of political polarization (both ideological —left-right axis, and nationalist—) and affective polarization in the Basque Country and Catalonia, in a comparative manner. To this end, the post-election CIS (Sociological Research Centre) surveys carried out since the mid 90's will be used. The Weighted Polarization Index (Dalton, 2008) will be applied in the case of ideological and nationalist polarization, and the Affective Polarization Index (Reiljan, 2020) for the rest; until now the latter has not been applied to both territories. The specific objects of study that will be developed from a quantitative point of view will be three: the evolution of the ideological and nationalist positioning of the political forces involved; the different trends in the political dynamics of each community (centripetal or centrifugal); and the relationship between these types of polarization. With regard to the latter, closely correlated in the Catalan case, but not in the Basque case. Contrasting this with the results of other studies of two-party and multi-party systems on polarisation.*

Keywords: *Polarisation, ideology, nationalism, Basque Country, Catalonia.*

* **Harremanetan jartzeko/Correspondence to:** Galder Sierra Zapirain. Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU) – galder.sierra@ehu.eus – <https://orcid.org/0000-0002-1687-2781>

Nola aipatu/How to cite: Sierra Zapirain, Galder (2022). «Polarizazio politiko eta polarizazio afektiboaren garapen eta harremana Euskal Autonomi Erkidegoan eta Katalunian (1994-2021). Ikerketa konparatu bat»; *Inguruak*, 72, 18-40. (<http://dx.doi.org/10.18543/inguruak-72-2022-art02>).

Jasoa/Received: 2022 apirila 18; Onartua/Final version: 2022 ekaina 03.

ISSN 0214-7912 / © 2022 UPV/EHU

Lan hau *Creative Commons Aitortu-EzKomertziala-LanEratorririk 4.0 Nazioartekoa* lizentzia baten mende dago

1. SARRERA

Itxuraz, geroz eta suminduagoak dauden jendarteetan bizi gara. Polarizazioak, eragile ezberdinen arteko distantzia politikoaren hazkundera bezala ulertuta, gora igo du azken urteotan hainbat ikerketen arabera (Webster eta Abramowitz, 2017; Reiljan, 2020; Orriols, 2021). Polarizazioaren inguruko literaturak horren gehiegizko igoeraren ondorio kaltegarriez ohartarazi du. Polarizazioak ezberdinen arteko akordioak katramilatu edota gobernagarritasuna zaildu ohi du (Heterington eta Rudolph, 2015; Fiorina *et al.*, 2006). Beste autore batzuek arreta ezaugarri onuragarriagoetan jarri nahi izan dute. Polarizazio maila batek sistema demokratikoen funtzionamendua ere hobetu lezake, parte hartze politikoa suspertuz edota hautu politikoak argitzen lagunduz (Dalton, 2008; Abramowitz eta Saunders, 2008).

Polarizazioaren gaineko ikuspegi hauek ikerketa-gai zehatzaren arabera ere aldatu dira: alderdi politikoetako eliteen arteko polarizazioa edota jendarte osoarena; gai zehatzen inguruko (*issue*-ak) polarizazioa edota kokapen ideologikoaren araberakoa; pisu elektoragatik haztatua edota alderdi bakoitzaren ordezkari parlamentarioagatik. Gure inguruko herrialdeetan, dimentsio ideologikoa distantzia politikoaren neurgailu garrantzitsuenetakotzat kontsideratua izan da. Dimentsio ideologikoa ezker muturretik eskuin muturrera joango litzatekeen *continuum* edo ardatz imajinario batean, aktore politiko ezberdinak (herritarrak, bozkatzaileak, alderdi politikoak, ...) kokatu ahal izateko errepresentazioa litzateke; hainbatetan ezker edo eskuin kategoriek adierazten dutenaren inguruko ulermenak erabat bateratuak ez badaude ere (Leonisio eta Strijbis, 2014). Bere balio nagusia gai politiko ezberdinen inguruko posizioak kondentsatzeko erakutsitako gaitasuna izan da. Baina antolaketa sozial eta politikoa ardatz bat baino gehiagoren inguruan artikulatzen den eremuetan, dimentsio bakarreko ikuspegi honek hainbat gabezia erakutsi ditu. Hori izango litzateke Euskal Autonomia Erkidegoko (EAE) eta Kataluniako kasua, non dimentsio ideologikoarekin batera, dimentsio nazionala erabakigarria suertatu den dinamika politikoaren bilakaera ezagutzeko. Dimentsio nazionalak ikuspegi nazionalista batekiko aktore ezberdinek erakutsiko luketen atxikimendu maila adieraziko luke; gure aztergai dagokienez, euskal nazionalismoarekiko edo kataluniar nazionalismoarekiko atxikimendu mailetan neurtua izan dena. Bi dimentsio hauek polarizazio politikoaren bi adierak kuantifikatzeko oinarria eskainiko digute; hots, polarizazio ideologikoa eta polarizazio nazionalista¹.

Reiljan-ek (2020) planteatu bezala, aldiz, polarizazio politikoak inplikaturako eragileen arteko distantziaren gaineko ikuspegi bat *baino* ez luke eskainiko. Zentzu honetan, azken hamarkadan polarizazio afektiboaren inguruko ikerketak indarra hartu du. Hau da, alderdi bateko jarraitzaileek beste alderdi bateko kideekiko, beraien liderrekiko edota alderdia-

¹ Tradizionalki polarizazioaren inguruko literatura «polarizazio ideologikoa» aritu da, eragile edota norbanakoen arteko distantzia ezker-eskuin ardatzaren neurtuz. Lan honetan «polarizazio politikoaz» arituko gara, bere baitan ideologikoa eta nazionalista jasoz.

rekiko erakusten duten ezinikusi edota sinpatia. Hainbat autorek nabarmendutakoaren ildoan (Rogowski eta Sutherland, 2015; Webster eta Abramowitz, 2017; Reiljan, 2020), polarizazio politikoak eta polarizazio afektiboak dinamika politikoaren alde ezberdinak erakusten dituzte, baina korrelazioan joan ohi dira. Hainbat kasutan, aldiz, polarizazio politiko eta afektiboaren arteko harremana ez da zuzena izango, beraien arteko lotura eta kausalitatea azalduko duten analisi zehatzak beharrezkoak izanik. Edozein kasutan, aldagai *berri* honek lurralde bateko dinamika politiko hobeto ulertzen lagunduko luke, posizio politiko zehatz batean forma hartzen duen bozkatzaileen hautu arrazionaletik harago.

Lan honen helburua EAEko eta Kataluniako dinamika politikoen inguruan egindako ikerketak eguneratu eta osatzea litzateke, horretarako polarizazio afektiboaren aldagaia gehituz. Alde horretatik, ikerketa honen helburu nagusia bi lurraldeotako polarizazioaren fenomenoaren azalpen formal bat egitea litzateke. Hiru helburu zehatz nabarmentzen dira:

- EAEko eta Kataluniako alderdi nagusien kokapen politikoaren bilakaera aztertzea², bai bere aldaera ideologikoan (ezker-eskuin ardatzean), bai bere aldaera nazionalistan (euskal/katalan nazionalismoarekiko atxikimenduan); honek bi polarizazio politikoen ondorengo azterketarako oinarritzko aldagai osatzen duen heinean. Aurrerago azalduko dugun moduan, alderdien kokapen hauek bere bozkatzaileen kokapenaren arabera egingo da.
- Bi erkidegoetako bilakaeraren ikerketa longitudinal bat egitea aipatutako hiru polarizazioei dagokienez (ideologikoa, nazionalista eta afektiboa), bi erkidegoen artean alderatuz.
- Hiru polarizazio moten inguruko harremana aztertzea lurralde bakoitzaren barruan. Aurretik egindako hainbat lanetan (Orriols, 2019; Oñate, 2017; Llera, 2016) ikusitako polarizazio politiko maila altuek, bi lurraldeotan aurkitu daitezkeen polarizazio afektiboaren maila altuekin harremanik duten aztertuko da. Gaur arte, bi erkidego hauetan azken honen inguruko azterketarik ez dugula aurkitu nabarmenduko dugu.

Arestian aipatutako hiru helburu zehatzei lotuta, hiru hipotesi nagusi planteatzen dira:

- Lehenik, alderdi politikoen kokapen ideologiko eta nazionalistaren bilakaerari dagokienez, aldakortasun handiagoa antzeman daiteke Kataluniaren kasuan, EAEkoan baino.
- Bigarrenik, 90ko hamarkadaren bigarren erdialdetik aurrera bi lurraldeotan kontrako dinamika politikoak eman dira: EAEren kasuan, polarizazio indize altuetako dinamika batetik, maila moderatuetara; eta Kataluniaren kasuan, polarizazio indize moderatuetatik altuetara.
- Eta hirugarrenik, polarizazio nazionalista eta afektiboaren arteko lotura badagoela bi lurraldeotan; ez, ordea, ideologikoa eta beste bi hauen artean. Aurretik egindako hainbat ikerketek iradoki bezala (Barrio eta Rodríguez-Teruel, 2018; Leonisio eta

² Aurrerago azalduko dugun moduan, alderdien kokapen hauek bere bozkatzaileen auto-kokapenaren arabera egingo da.

Strijbis, 2014, 2016; Balcells, 2007; De la Calle, 2005), dimentsio nazionalistak lurralde batean zein bestean izandako nagusitasunaren erakusgarria litzatekeena.

Ikerketa hau ikuspegi kuantitatibotik garatuta dago, polarizazio politiko eta afektiboaren neurketan erreferentziazko adierazleak erabiliz: Dalton-en (2008) Haztatutako Polarizazioaren Indizea eta Reiljan-en (2020) Polarizazio Afektiboaren Indizea, hain zuzen. Lanaren egiturari dagokionez, lehenik eta behin, arestian aipatutako polarizazio mota ezberdinen azalpena egingo da, ikerketa-lerro honek azken urteetan izan duen garapena eta hartu duen garrantzia azaltzeko asmoarekin. Bigarrenik, aldagaiak (polarizazio ideologiko, nazionalista eta afektiboa) operazionalizatzeko baliatutako metodologia azalduko da. Ondoren, arestian aipatutako hiru helburu zehatzen inguruko emaitzak aurkeztuko dira, ikuspegi konparatu batetik Estatu Batuetako eta Europako herrialdeetako ikerketen emaitzekin alderatuz. Azkenik, bi lurraldeetako dinamika politikoen inguruko ondorioak aurkeztuko dira, ezberdintasunak eta antzekotasunak aztertuz.

2. POLARIZAZIOAREN AZTERKETA: DIMENTSION IDEOLOGIKOTIK DIMENTSION AFEKTIBORA

Polarizazioaren inguruko ikerketa gehienak Anthony Downsek *An Economic Theory of Democracy* lanean (1973) finkatutako eredu espazialean oinarritu izan dira. Eredu ezagun hau bozkatzailearen hautu arrazionalean oinarritzen da, zeinak bere posizio ideologikotik gertuen dagoen alderdia aukeratuko lukeen. Downsen arabera, gertutasun-aukera horrek sistema politiko motarekin zerikusia izango luke. Horrela, alderdi biko sistemetan, bozkatzaileek eta alderdiek ardatz ideologikoaren erdigunean bat egingo lukete. Azken horiek aukera ideologiko lausoagoak planteatuko lituzkete bere lehiakideen bozkak eskuratu ahal izateko³. Alderdi anitzeko sistemetan, aldiz, alderdi ezberdinek *continuum* ideologikoaren zati zehatz bat defendatu beharko lukete, beraien bozkatzaileen hautu ideologikoa ardatz horretan sakabanatuagoa egongo den heinean. Horregatik, Downsen (1973: 144) arabera, «ideologiak alderdi anitzeko sistemetan errotuagoak egongo dira, alderdi bikoetan baino gehiago».

Eredu downsiar honetatik abiatuz, Giovanni Sartorik (2012[1976]) alderdi-sistemak sailkatzeko bere eredua eraiki zuen. Horretarako, bi irizpide nagusi baliatu zituen: batetik, alderdi garrantzitsuen kopurua, eta bestetik, sistema politikoaren dinamika; hau da, zentripetoa ala zentrifugoa den. Sartorik eredu downsiarraren logika espaziala konpartitu zuen, baina zenbait sistema politikok bi dimentsio (edo gehiago) izango dituztela planteatuz. Horren arabera, dimentsio bakarreko ereduaren logika sinplifikatzailea ez litzateke polarizaziorako edo moderaziorako joera azaltzeko gai izango, arreta osoa aldagai bakar batean

³ Downsek (1973: 128) bozkatzaileen banaketa polarizatua egongo zen alderdi biko sistemen aukera aurreikusitu zuen. Aldiz, sistema honen ezegonkortasunaz ohartarazi zuen, kasu hauetan «demokraziak kaosari bide emango liokeelarik».

kokatuko lukeen heinean. Aldiz, Sartoriren ikuspegi berriak joera horiek era zehatz batean aztertzerako orduan hainbat gabezia erakutsi zituen. Alde batetik, polarizazioa edota alderdien arteko distantzia kuantifikatzeko bere metodoak ez zuelako aintzat hartzen hautesleriak dimentsio bakoitzari emandako pisu erlatiboa ezberdina izan zitekeela. Eta beste alde batetik, ez zuelako dimentsio horietako bakoitzaren pisua haztatzeko era finkatzen. Dimentsio horiek kontutan hartu beharko lireratekeen edo ez zehazteko hainbat irizpide zerrendatzera mugatu zen (Sartori, 2012: 445-446).

Polarizazioa gidatzen duten dimentsioen garrantzia neurtu ahal izateko bideak Enelow eta Hinich (1984) jorratu zituzten 80ko hamarkadan zehar. Bi autore hauen arabera, sistema bidimentsionalean bozkatzailer batek dimentsio bakoitzari garrantzia berdina egotzen badio, bere alderdiak horietako batekiko distantzia handiagoa izatea onartzeko prest egongo da, baldin eta alderdia bera beste dimentsioarekiko hurbilago kokatzen bada era proportzionalen. Balizko aldaketa hauek «indiferentzia kurben» bidez azaldu zituzten. Arestian aipatutako kasuetan, kurbek zirkunferentzia forma hartuko lukete. Alderdiaren kokapena bi dimentsioetan aldatu daitekeen kasu horietan, bozkatzaileraren asebetetze maila berdina izango litzateke, bere auto-kokapen eta erreferentziazko alderdiaren kokapenaren arteko gutxieneko distantzia orokorra berdina izango litzatekeen heinean⁴. Aldiz, bozkatzaileraren bi dimentsioetako batek besteak baino garrantzia gehiago badu, kurba hauek jada ez lirerateke zirkunferentziak izango, elipseak baizik. Azken kasu hauetan dimentsio bakoitzaren pisua haztatu beharko litzateke⁵.

Gure ikerketa kasuetan, bozka ematerako orduan dimentsio ideologikoak eta nazionalistak izan duten garrantziari buruzko literatura ez da adostasun batera heldu. Euskal kasuan, 90ko hamarkadaren bukaerara bitarte, dimentsio nazionalistaren nagusitasuna azpimarratzen zituzten ikerketak nabarmendu baziren (Linz *et al.*, 1986; Llera 1989, 1999), mende aldaketarekin batera, Fernández-Albertos-ek (2002) aldagai anitzeko ikerketa-tekniken bidez, hautesleek bozka ematerako orduan dimentsio ideologikoari emandako garrantzia handiagoa nabarmendu zuen. Hala ere, baieztapen hau zalantzatan jarri izan da; batetik, ezker-eskuin kategoriek sailkapenerako tresna bezala erakusten duten zabaltasunagatik (Leonisio eta Strijbis, 2014), eta bestetik, gertutasun-eredu downsiarren egokitasunaren zalantzarritasunagatik (De la Calle, 2015). Azken kritika-lerro honek kasu katalanaren ikerketaren eskutik jarraipena izan zuen. Oraingoan, gertutasun-eredu *puruen* alternatiba moduan, «konpentsazio» maila bat jasoko zuen eredu planteatuz (Balcells, 2007⁶). Modelo berri ho-

⁴ Kasu honetan, P_1 eta P_2 puntuen arteko distantzia euklidearra horrela azalduko da:

$$d_E(P_1, P_2) = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2}$$

⁵ Kasu honetan, P_1 eta P_2 puntuen arteko haztatutako distantzia euklidearra horrela azalduko da:

$$dp_E(P_1, P_2) = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + P(y_2 - y_1)^2}.$$

Hauen irudikapen grafiko baterako ikusi Enelow eta Hinich (1984: 17).

⁶ Zehazki, Balcellsek (2007) Orit Kedar-ren (2003) «konpentsazio ereduari» erreferentzia egingo dio. Bertan, hautesleak bere bozka era estrategikoan erabakiko du, parlamentuaren posizio politikoa baldintzatzeko eta bere gustuko politikak burutzeko aukerak handitzeko.

rretan, bozkatzaileak alderdi ezberdinekiko duen distantzia bere hautu estrategikoarekin konpentsatuko luke. Hau da, eredu honetan bozkatzaileek ez lukete soilik bere alderdiarekiko distantzia ideologikoa aintzat hartuko. Erreferentziazko parlamentuaren osaketari begira bere bozkaren eragina ere kontutan hartuko lukete, beraiek nahi duten politika gauzatzeko aukerak maximizatuz. Ikerketa honen emaitzak irakurketa konplexuago bat azaleratu zuen, bozka-intentzioa alderdiaren arabera eredu batekin edo bestearekin hobeto azalduta egongo zelarik. Horrela, konpentsazio ereduak alderdi nazionalista katalanen (ERC eta CiU) eta alderdi txikien (ICV) bozka hobeto azaltzen zuen bitartean, gertutasun-ereduak estatu mailako alderdien (PP eta PSC) botoa egokiago azaltzen zuen.

Hala ere, lan hauek guztiak polarizazioaren dimentsio hertsiki politikoan zentratu dira. Arreta hiritargoaren hautu estrategiko edo arrazionalen kokatu da, baina emozioek dinamika politikoan duten eragin subjektiboa alde batera utziz. Estatu Batuetako jendartearen eta eliteen zatiketa politikoak neurtzerako orduan, analisi ideologikoak izandako nagusitasunaren aurreko erreakzio moduan, azken urteotan polarizazio afektiboaren inguruko ikerketak garrantzia hartzen joan dira. Herrialde honi dagokionez, mende honetako lehen hamarkadan zehar, eztabaida akademikoa bi ikuspegi nagusien artean gorpuztu zen: bate-tik, bertako dinamika politikoak polarizatu zela planteatzen zutenak (Abramowitz eta Saunders, 2008; Jacobson, 2012); eta bestetik, azken baieztapen honek ñabardura garrantzitsuak behar zituela mantentzen zutenak (Fiorina eta Abrams, 2008). Azken hauen artean, polarizazioa nagusiki alderdi errepublikanoaren eta demokrataren elite eta jarraitzaile sutsuenen artean ematen zela nabarmentzen zen; ez hautesleri estatubatuarraren osotasunean, funtsean moderatua izaten jarraituko lukeena. Kasu horretan, ezberdintasun nagusiak, ideologikoak baino gehiago, tematikoak edo *issue*-n araberrakoak izango liriteke. Baina talde sozialen arteko distantzia handitzearen sententzioaren orokortzeak ikerketagaia hobeto zehazteko beharra azaleratu zuen.

Iyengar *et al.*-en (2012) polarizazio afektiboaren inguruko lanak polarizazioaren afera ikusteko moduan jauzi berria ekarri zuen. Hauen arabera, politika zehatzetan oinarritutako zatiketa alderdien arteko polarizazio definitzeko modu bat besterik ez da. Adierazle alternatibo bat alderdietako jarraitzaileek elkarri zer neurritan «kanpo talde desatsegin» legez ikusten dioten jakitea litzateke. Nortasun sozialean teoriarik (Tajfel eta Turner, 1979) oinarritutako ikuspegi honek taldearen eraikuntzak ez duela soilik berarekiko sentimendu positibo bat eskatzen sostengatuko luke; baita beste taldeekin identifikatzen direnekiko sentimendu negatibo bat ere. Ondorioz, alderdiekiko identifikazioak gertutasun politikoaz gain, «talde-kidetza» bat adierazten duen heinean, polarizazioaren frogarik egokiena identifikazio afektiboa litzateke, ez ideologikoa. Urrats bat harago joanez, Malka eta Lelkes-ek (2010), ideologia eta identifikazio ideologikoa ezberdinduko zuten. Ideologiak integratutako eta koherentea litzatekeen balore sistema ordezkatu lukeen bitartean, identifikazio ideologikoa auto-kategorizazio bat izango litzateke; hautesleria politizatutako gaien inguruan sinismenak eta jarrerak hartzeraren eramatzen duena, hain zuzen. Zentzu honetan, identifikazio politiko hauek ematerako orduan, «oinarrizko disposizio psikologiko» batzuen garrantzia nabarmendu dute. Horregatik, beraien ustez, polarizazio afektiboaren

dimentsioa, ezinbesteko aldagaia litzateke eragileen arteko distantzia neurtzerako orduan, eta ez horrenbeste polarizazio ideologikoa.

Polarizazio ideologiko eta polarizazio afektiboaren arteko ezberdintze honek beraien arteko harremana neurtu nahi zuten irakurketa dinamikoagoi bide eman zien. Jarrerak bi ikuspegi nagusien artean kokatu izan dira. Batetik, bien arteko harreman zuzenik ikusten ez zutenak (Iyengar *et al.*, 2012). Ikuspegi honen arabera, Estatu Batuetako kasuan bezala, jendartean beraien buruzagiekiko ezinikusi maila altua eman zitekeen, baina maila ideologikoan joera zentrifugo batean itzulpenik izan gabe. Eta bestetik, polarizazio ideologiko eta afektiboaren hazkundearen artean kausalitate harreman bat ikusiko luketenak (Rogowski eta Sutherland, 2015). Azken ikuspegi horretan oinarritutako ikerketen arabera, ezberdintasun ideologikoen hazkundeak hautagaiekiko polarizazio afektibo maila altuagoak ekartzen ditu; bereziki sutsuak izanik politikarekiko interesa dutenen artean, muturreko posizio politikoak dituztenen artean edota konpromiso politiko sendoenak dituztenen artean. Antzeko zentzuan, Webster eta Abramowitz-ek (2017) alderdiekiko identifikazioak bere horretan beste alderdietako kideen aurkako sentimendu negatibo sendoak ez dituela sortuko baieztatuko dute. Alderdiekiko identifikazioa desadostasun politikoarekin uztartu beharko litzateke horrelako sentimenduak sortzeko. Honek hautesleen erantzun emozionaletan oinarri arrazionala legokeela adieraziko luke eta, ondorioz, neurri handi batean afektu negatiboa desadostasun politiko eta ideologikoan oinarrituko litzatekeela.

Desadostasun gutxiago sortu ditu polarizazio afektiboaren ondorioen inguruko iritziek. Dalton (2008) bezalako autoreek, polarizazio ideologiko maila bati lotutako hainbat ezaugarri positibo nabarmendu badituzte ere (alderdien hautuen argitzea edota parte hartze politikoaren suspertzea kasu), adostasun zabala egongo da polarizazio afektiboaren ondorio kaltegarriak nabarmentzeko orduan. Hiritarren adetasunik eza (Lelkes, 2016), gertukoa ez den alderdi baten gobernuarekiko konfiantza falta (Heterington eta Rudolph, 2015) edota gobernagarritasunean dituen eragin kaltegarriak (Abramowitz eta Webster, 2016) kontrako ezaugarri ohikoenak lirateke.

Ikerketa horiek dinamika politiko estatubatuarrari begiratuko diote, alderdi anitzeko sistemen polarizazio afektiboaren neurketan arreta jartzen dituzten lanak urriak izanik. Zentzu honetan, berriki Reiljanek (2020) egindako lana nabarmendu beharko litzateke, polarizazio afektiboa neurtzeko metodoa alderdi bi baino gehiagoko inguruneetara egokitzeko; zehazki, Europako sistema politikoetara. Reiljanen lan horrek polarizazio afektiboa herrialde europarretan oso presente dagoela agerian utziko du; batez ere zentrokoetan, ekialdekoetan eta hegoaldekoetan, Estatu Batuetako balioetatik gora kokatuz. Era berean, polarizazio ideologiko eta afektiboaren arteko harreman orokor bat antzemango du. Aldiz, Europa zentroan eta ekialdean herrialde batzuk identifikatuko ditu, ideologizazio maila apal edo zentrorako joera batekin, polarizazio afektibo neurri altuak izango dituztenak. Honek, polarizazio ideologikoak eta afektiboak joera ezberdinak adierazten dituztela agerian utziko du, bakoitzak arreta berezia eskatuko duelarik.

3. POLARIZAZIO EZBERDINEN NEURKETARAKO METODOAK

3.1. Polarizazio ideologiko eta nazionalistaren neurketa

Polarizazio ideologikoaren eta nazionalistaren neurketarako, Daltonek (2008) proposatutako metodoa baliatuko dugu. Berarekin sistema politiko zehatz baten polarizazio maila orokorraren indize bat eskuratuko da. Honakoa bi elementu nagusien arabera finkatuko da: batetik, alderdi ezberdinen kokapen ideologikoa/nazionalista, eta bestetik, beren pisu elektoralak. Azken aldagai hau alderdiek eserlekuetan edo hauteskunde-portzentaian neurtu ahal izango da. Ikerketa honetan bigarrena erabiliko da, eserlekuak banatzerako orduan sortzen den proportzionaltasun falta arindu nahian. Alderdi bakoitzaren kokapen ideologiko eta nazionalista, berriz, alderdi bakoitza bozkatu duten hautesleen auto-kokapenen arabera zehaztuko da; alderdiaren kokapen orokorra bere bozkatzailen auto-kokapenen batezbestekoa izanik. Alde horretatik, alderdi ezberdinetako bozkatzailen arteko polarizazioa izango da neurtuko dena. Horretarako, *Centro de Investigaciones Sociológicas*-ek (CIS) bi erkidego hauetako hauteskunde autonomikoak eta gero egindako inkestak erabiliko dira; euskal kasuan, 1994-2020 epealdian (inkesta kodeak: 2120, 2308, 2421, 2601, 2795, 2964, 3154 eta 3293); kasu katalanean, 1995-2021 epealdian (inkesta kodeak: 2199, 2374, 2546, 2660, 2857, 2970, 3113, 3202 eta 3306). Serie osoan zehar inkestatuei bere kokapen ideologikoa zehazteko egiten zaion galdera honakoa da: «Cuando se habla de política se utilizan normalmente las expresiones izquierda y derecha. Utilizando una escala de 1 a 10 en la que 1 significa «izquierda» y 10 «derecha», ¿en qué casilla se colocaría Vd.?»; eta dimentsio nazionalistaren kasuan: «En relación con el sentimiento nacionalista, ¿podría decirme, por favor, dónde se colocaría Vd. en una escala de 1 a 10, en la cual el 1 significa el mínimo nacionalista vasco/catalán y el 10 el máximo nacionalismo vasco/catalán?».

Polarizazio hauen neurketarako erabilitako Daltonen formula honakoa da:

$$P_p = \sqrt{\sum_{j=1} p_j \left[\frac{\bar{x}_j - \bar{x}_p}{4,5} \right]^2}$$

Non p_j alderdi bakoitzak hauteskunde bakoitzean ateratako bozka portzentaia litzatekeen. \bar{x}_j alderdiaren batezbesteko posizio ideologiko edo nazionalista, beti ere, beraien bozkatzailen auto-kokapenaren arabera zehaztuta. \bar{x}_p alderdi-sistemaren haztatutako batezbesteko ideologiko/nazionalista litzateke. Eta 4,5 alderdi batek, 1etik 10era doan eskala batean, zentroarekiko izan dezakeen gehieneko distantzia. Alderdi sistemaren haztatutako batezbesteko ideologiko/nazionalista honako elementuek osatuko dute: alderdi bakoitzaren kokapenaren batukaria, bider bere pisu erlatiboa, zati ordezkari-tza parlamentarioa duten alderdi guztien⁷ bozka portzentaia-aren batuketa. Laburbilduz, Daltonen indizean po-

⁷ Erreferentziatutako ordezkari-tza parlamentarioa duten alderdiak hartu dira, bi herrialdeetako kasu guztietan jasotako bozken %90a baino gehiago biltzen zituztelako, bi dimentsioetako polarizazio maila neurtzeko ordezkagarriak izanik.

larizazio indizeari ekarpen handiena egiten dion alderdia, sistemaren batezbesteko globalaren kokapenarekiko distantzia handiena erakusten duena izango da; beti ere, bere pisu elektoralagatik haztatuta. Horrela, momentu zehatz batean lurralde bakoitzean, alderdi ezberdinetako bozkatzaileen arabera zehaztutako polarizazio maila orokorra neurtuko duen markagailua izango dugu dimentsio bakoitzean.

3.2. Polarizazio afektiboaren neurketa

Polarizazio afektiboaren maila neurtzeko, Reiljanek (2020) alderdi anitzeko sistemei begira landutako Polarizazio Afektiboaren Indizera (PAI) joko dugu. Arestian aipatutako inkesta berberak erabiliz, alderdi ezberdinetako liderrez egiten zen balorazioa erreferentziatzat hartuko da, 0 «oso txarra» izanik, eta 10 «oso ona»⁸. Metodo ohikoena «sentimenduen termometroa» deitutakoa izan ohi bada ere (alderdi batekiko sinpatia edo antipatia maila neurtzen duena), hainbat ikerketek liderren balorazioaren baliagarritasuna berres-ten dute, gertutasun edo urruntze afektibo maila neurtzeko (Rogowski eta Sutherland, 2015; Lelkes, 2016; Webster eta Abramowitz, 2017; Orriols, 2021). Metodo hau alderdi bateko bozkatzaileak alderdi horretako liderrarekiko gertuago sentituko diren premisatik abiatzen da, beste alderdietakoetatik baino. Lehenik, alderdi bateko jarraitzaileentzat polarizazio afektiboaren puntuazioa kalkulatu da. Horretarako, bozkatu den alderdiaren batezbesteko puntuazioari beste alderdietako puntuazioaren batezbestekoa kenduko zaio. Emaizak alderdien bozka portzentaiengatik haztatuko dira, ondoren batuz. Bigarrenik, alderdi horietako bakoitzaren puntuazioak alderdi horri dagokion bozka portzentaiengatik haztatuko dira. Azkenik, puntuazio guztiak batuko dira, sistemaren haztatutako batezbesteko PAIa lortzeko. Hortaz, formula osoa honakoa litzateke.

$$PAI = \sum_{n=1}^N \left[\sum_{m=1; m \neq n}^N \left((Balorazioa_n - Balorazioa_m) \times \left(\frac{Bozkaportzentaia_m}{1 - Bozkaportzentaia_n} \right) \right) \times Bozkaportzentaia_n \right]$$

Non $Balorazioa_n$ bozkatutako alderdiari egotzitako puntuazioa izango den eta $Balorazioa_m$ gainontzeko alderdietako bakoitzari egotzitako puntuazioa. $1 - Bozkaportzentaia_n$ beharrezkoa da, kalkuluaren zati honetatik norberaren alderdiaren bozka portzentaia kanpoan uzteko. Beraz, gainontzeko alderdietako bozka portzentai konbinatuek 100%a osatuko lukete.

⁸ EAEko kasuan, 1998 eta 2001eko inkestetan, eta Kataluniako kasuan, 1999 eta 2003 urteetakoetan, liderren balorazioak hauek egindako kanpainaren ingurukoa izan zen, aipatutako inkestetan ez zelako beraien balorazio orokorraren inguruko galderarik jasotzen. Galdera hauetan eskala ere aldatuko da, 1 «oso ona» izanik eta 5 «oso txarra». Galderaren edukiari dagokionez, lider ezberdinekiko afektu maila jasotzeko formulazio hau ere egokia dela baloratzen da. Eskala aldatetari dagokionez, balioak normalizatu dira, gertukotasun maila mailakatzeko bakar baten arabera egokituz; hau da, balio altuek liderrekiko atxikimendu altuagoa adierazi dezatela. Azken inkesta post-elektoralari dagokienez (2020 urtea EAEn eta 2021a Katalunian), eskala 1etik 10era bitartekoa izango da, eta ez 0tik 10erakoa aurrekoetan bezala, bertan ere balioak estandarizatu direlarik distortsioak ekiditeko.

Reiljanek (2020) aipatu bezala, metodo horren muga nagusietako bat soilik alderdietako jarraitzaileen iritziak jasoko dituztela izango da; hau da, aukera politiko zehatz bat bozkatu zutela adierazi zutenak. Hala ere, metodoaren barne konfigurazioagatik, hau ekidin ezina izango da. Hau da, inkestatua identifikatua sentituko den erreferentziazko alderdi bat behar izan da (hots, bozkatuko duena), bere liderraren balorazioa gainontzeko liderrekin alderatu ahal izateko. Antzeko zerbait gertatuko da polarizazio politikoa neurtzeko baliatutako metodologiarekin. Alderdi bateko bozkatzaileen auto-kokapena baliatuz alderdi horren kokapena zehaztu ahal izateko, analisitik kanpo uzten da, bai bere bozkaren zentzua aipatu ez dutenen iritzia, baita gainontzeko alderdietako bozkatzaileen iritzia ere. Azken honek sistema baten polarizazio maila orokorra apaldu ohi du, alderdietako bozkatzaileek beste alderdiaren ikuspegi muturragokoa izaten dutelako, norberaren posizioaz baino (Lelkes, 2016: 400).

4. EMAITZAK

Lehenik, bi lurraldeetako alderdi nagusien kokapen nazionalista eta ideologikoen bilakaera erreparatu da. Izan ere, alderdi bakoitzaren bozkatzaileen auto-kokapenaren arabera zehaztutako alderdien kokapenak sistema politikoaren polarizazio mailak neurtzeko oinarria jarriko baitu. EAERI dagokionez, aztertutako epealdi osoan alderdi bakoitzak bere posizio erlatiboa mantentzen duela ikusi ahalko da (ikusi I. taula). Alegia, alderdi ezberdinetako bozkatzaileek euskal nazionalismoarekiko erakusten duten atxikimenduan, edota ezker-eskuin dimentsioan duten kokapenaren hurrenkeran ez dago aldaketarik. Salbuespen bakarra 2009ko hauteskundeetan kokapen nazionalistan EAKo bozkatzaileek EAJkoak baino atxikimendu nazionalista handiagoa erakutsi izana litzateke. Azken hamarkada honetako tendentzia moduan, dimentsio nazionalistan zentroko posizioetan kokatzen diren alderdietako hautesleek (EAJ, PSE-EE eta *Elkarrekin Podemos*) euskal nazionalismoarekiko joera geroz eta abegikorragoa erakusten joan dira (sistemaren batezbestekoaren bilakaera osoan isla izan duena). Muturretan kokatzen direnek, aldiz, bestelako bilakaera bat izan dute. EH Bilduren kasuan, bere hautesleak euskal nazionalismoarekiko atxikimendu handiena erakutsi dutenak izan badira ere, beraien kokapena moderatzen joan dira bere jatorrietatik. PPko hautesleen kasuan, berriz, urteek aurrera egin ahala, euskal nazionalismoarekiko posizio oldarkorragoa erakusten joan dira. Edozein kasutan, aztertutako epealdi osoa aintzat hartzen bada (1994-2020), joera orokorrari dagokionez, alderdi guztietako bozkatzaileek euskal nazionalismoarekiko identifikazio maila apaltzen joan dira. Dimentsio ideologikoaren kasuan, tendentzia orokor moduan, alderdi ezberdinetako hautesleek ezkerreko joteko erakutsitako bilakaera azpimarratu beharko litzateke. Historiko osoan errepikatzen den joera hau, ezker abertzalearen (HB, EH, EHAK eta EH Bildu) kasuan salbuetsiko litzateke, ezkertiarrena den alderdia izanik, bere posizioa leuntzen joan delarik.

I. taula. EAEko alderdi nagusien kokapenaren bilakaera dimentsio ideologikoan eta euskal nazionalismoarekiko atxikimenduan (1994-2020)

		1994	1998	2001	2005	2009	2012	2016	2020
EAJ-EA	Nazionalismoa			7,19	7,59				
	Ideologia			4,42	4,59				
EAJ	Nazionalismoa	7,76	7,59			7,42	6,88	6,92	7,08
	Ideologia	5,34	5,04			4,59	4,69	4,64	4,56
HB/EH/EHAK/EH BILDU ¹	Nazionalismoa	8,39	8,42	8,95	8,27		7,90	7,81	7,71
	Ideologia	2,09	2,24	2,21	2,42		2,59	2,55	2,06
PSE-EE	Nazionalismoa	4,24	4,04	3,55	3,17	3,74	3,17	3,26	3,72
	Ideologia	3,49	3,61	3,58	3,92	3,67	3,67	3,63	3,41
IU-Podemos	Nazionalismoa	5,39	5,02	5,19	4,55	4,90	3,92	4,49	5,00
	Ideologia	2,89	2,73	2,79	3,22	2,89	2,92	2,98	2,33
PP	Nazionalismoa	4,02	3,68	3,37	1,98	2,62	2,69	2,65	2,55
	Ideologia	7,03	6,70	6,16	6,54	6,78	6,46	6,80	6,49
EA	Nazionalismoa	7,41	7,26			7,52			
	Ideologia	4,19	4,22			4,12			
VOX	Nazionalismoa								1,70
	Ideologia								6,75
Aralar	Nazionalismoa				6,69	7,65			
	Ideologia				2,99	3,67			
UA	Nazionalismoa	4,46	3,00						
	Ideologia	5,35	4,60						
UPyD	Nazionalismoa					1,86	2,40		
	Ideologia					5,19	4,62		
Hatzatutako batezbestekoa	Nazionalismoa	6,38	6,08	5,71	5,49	5,40	5,76	5,83	6,19
	Ideologia	4,39	4,41	4,36	4,39	4,50	4,13	4,02	3,68

Iturria: CIS. Autoreak eginda.

Kasu katalanean ere, «biraketa aurrerakoi» hau gertatu izan da (ikusi II. taula). Bertan, urteek aurrera egin ahala, *Ciudadanos* (C's) eta PPko hautesleak salbu, gainontzeko alderdietakoak ezkerreko kokatzen joan dira, bereziki nabarmena izanik alderdi independentisten kasuan (Castro, 2021). Zentzu honetan, C's eta CiU/J × C-ren arteko inbertsio ideologikoa azpimarratu daiteke. 2010era arte Kataluniako zentro-eskuineko espazioko eragile nagusia CiU izan den bitartean, epe horretatik aurrera C's agertuko da bertan eragile inportanteena bezala, eskuinera egindako biraketaren ondorioz. Era berean, CiU eta bere

⁹ 2009an ezker abertzaleak babestutako aukera elektoralak legez kanpo utzi ziren.

ondorengo bozkatzailleak joera geroz eta ezkertiaragoak erakutsiz joan dira, 2021eko hauteskundeetan PSCko hautesleen posizioekin ia berdinduz. Baina Kataluniaren kasuan aldaketa nabarmenik eman bada, burujabetzaren aldeko blokean emandako izan da. Eremu (*post*)*convergentea* deitua izan denak (CiU eta *Junts Pel Catalunya*) ERCko bozkatzaillei egindako *sorpassoa* nabarmendu beharko litzateke, nazionalismo katalanarekiko atxikimendu maila altuena duen indarra gisa kokatuz. Bloke konstituzionalistan (PSC, C's, PP eta CSQP/ECP), berriz, 2012tik aurrera nazionalismo katalanarekiko atxikimenduaren beherakada nabarmena izan da, 2021eko hauteskunde deialdian era apalean gora eginez, C's-en kasuan salbu.

II. taula. Kataluniako alderdi nagusien kokapenaren bilakaera dimentsio ideologikoan eta katalan nazionalismoarekiko atxikimenduan (1995-2021)

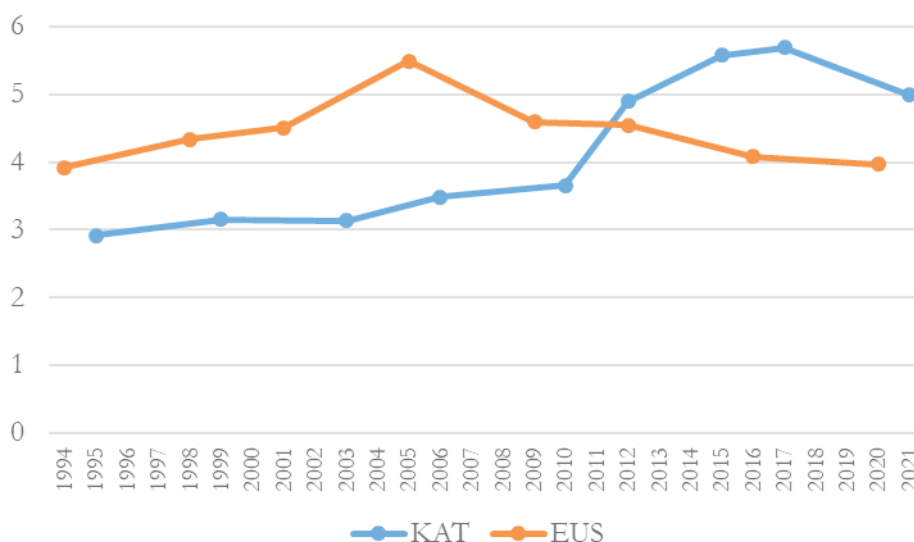
		1995	1999	2003	2006	2010	2012	2015	2017	2021
JxS	Nazionalismoa							8,10		
	Ideologia							3,82		
CiU/JxC	Nazionalismoa	6,71	6,79	6,41	6,75	6,50	7,77		8,20	8,70
	Ideologia	5,25	5,37	5,36	5,40	5,05	4,94		4,12	3,80
ERC	Nazionalismoa	8,36	8,24	7,66	7,87	8,19	8,51		7,74	7,60
	Ideologia	3,32	3,54	3,50	2,88	2,83	2,88		2,93	2,60
ICV/CSQP/ECP	Nazionalismoa	5,23	5,24	5,36	5,24	5,54	5,43	3,79	4,12	4,40
	Ideologia	3,40	3,07	2,87	2,69	2,74	2,73	2,65	2,81	2,30
PP	Nazionalismoa	3,76	3,57	2,98	2,82	2,71	2,20	1,69	1,87	2,90
	Ideologia	6,89	6,54	6,77	6,86	7,09	6,63	7,38	8,00	6,90
PSC	Nazionalismoa	4,91	4,47	4,66	4,59	4,28	4,26	3,39	3,27	3,90
	Ideologia	3,69	3,84	3,69	3,66	3,45	3,46	3,51	3,66	3,60
C's	Nazionalismoa				2,88	2,74	3,12	2,78	2,43	2,20
	Ideologia				4,53	4,89	5,08	5,05	5,48	5,70
CUP	Nazionalismoa						7,51	7,26	7,37	7,20
	Ideologia						2,12	2,15	1,86	2,00
VOX	Nazionalismoa									2,50
	Ideologia									7,20
SI	Nazionalismoa					8,63				
	Ideologia					3,65				
Hatzatutako batezbestekoa	Nazionalismoa	5,87	5,65	5,57	5,60	5,52	5,92	5,44	5,30	5,76
	Ideologia	4,70	4,66	4,50	4,41	4,59	4,31	4,07	4,11	3,76

Iturria: CIS. Autoreak eginda.

Ikerketa-gai diren hiru polarizazioei dagokienez (nazionalista, ideologiko eta afektiboa), 1, 2 eta 3 grafikoek epealdi osoan izandako garapena bi lurraldeen artean era konparatu

batean islatzen dute. Polarizazio nazionalistari dagokionez (1. grafikoa), EA Eren kasuan, bera izan da besteen gainetik nabarmendu dena, 2005era bitarte gorako joera agerikoarekin. Gogora dezagun, urte horretako hauteskundeak, Diputatuen Kongresuak Euskadiko Elkarterako Estatutu Politiko Proposamenari («Ibarretxe Planari») emandako ezezkoagatik eta Lehendakariak honen inguruko galdeketa egiteko hartutako konpromisoagatik markatuta egon zirela. Polarizazioaren datu altu hori bi aldagai nagusiek baldintzatu zuten: batetik, EAJ-EA koalizioaren emaitza onek (%38,67¹⁰) eta bere bozkatzaileen euskal nazionalismoarekiko atxikimenduaren hazkundeak; eta, bestetik, bai PP, zein PSE-EEren bozkatzaileek euskal nazionalismoarekiko identifikazioan emandako urruntzeak (ikusi I. taula), azken alderdi honen hauteskunde gorakada tarteko. Aurretik egindako hainbat ikerketa iradokitzen hasi bezala (Llera *et al.*, 2014; Llera, 2016), ordutik aurrera polarizazio nazionalistak behera egin du era mailakatuan, 2020an minimo historikora hurbilduz. Azken hamarkada honetako bilakaera azaltzeko I. taulako datuetan hainbat arrazoi aurkitu litezke: lehenik, alderdi moderatuenean bozkatzaileek posizio nazionalistetara izandako hurbilpen leunagatik; bigarrenik, gai honetan EH Bilduko bozkatzaileek erakutsitako moderaziorako joeragatik; eta hirugarrenik, PPre babes elektoralaren galeragatik, euskal nazionalismoarekiko identifikazioan joera oldarkorragoa izan duena.

1. grafikoa. EAE eta Kataluniako polarizazio nazionalisten bilakaera (1994-2021)

Iturria: CIS. Autoreak eginda.

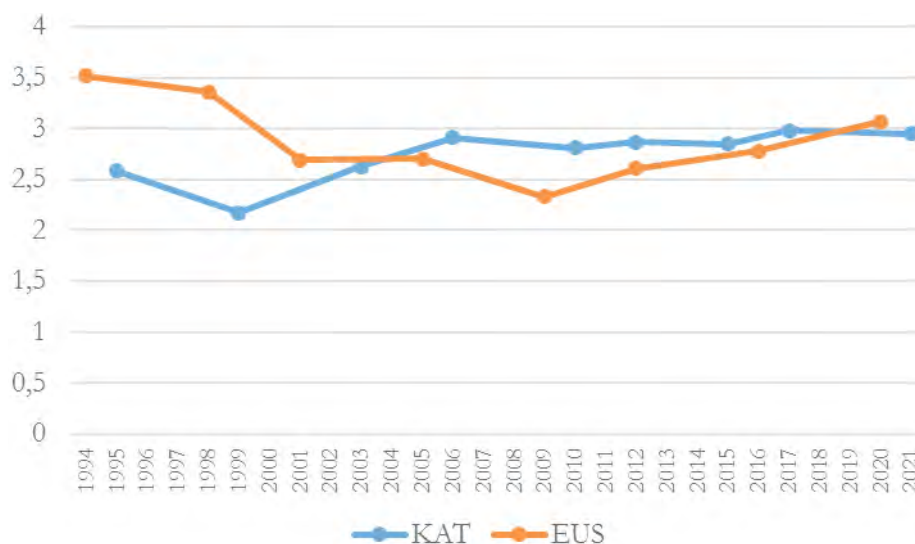
Kataluniaren kasuan ere, polarizazioa nazionalista ideologikoaren gainetik nagusitu da, baina 2012ra arte EA Eko indizearen azpitik. Hazkunde nabarmenena urte horretatik aurrera jazo zen, Diadako mobilizazio jendetsuarekin batera. Joera hau hainbat arrazoiengatik gertatuko zen: alde batetik, 2012tik 2017ra bitarte, PSC, PP eta C's-en bozkatzaileen nazionalismo katalanarekiko identifikazioa apaldu zelako, beraien hauteskunde emaitzek

¹⁰ Nahiz eta koalizio honen sabai elektoralak 2001eko deialdian eman zen, bozken %42,72a lortu zituztenean.

gora egitearekin batera; eta bestetik, CiU eta JxS-ren hautesleriaren identifikazio katalanistaren hazkundeagatik (ikus II. taula), hauen emaitzak ere hobetzearekin batera. Polarizazio nazionalistak 2017ra bitarte hazkunde ia etengabe bat erakutsi du, urte horretan bere maximo historikora iritsiz. Zentzu honetan, 2021ko hauteskundeek joera aldaketa bat ekarri zutela dirudi, polarizazio honek beherako bidea hartuz. Ez bakarrik polarizazio nazionalari dagokionez, baita afektiboan ere, azken hogeitaz urteotan biak era ia paraleloan garatu direlarik.

Polarizazio ideologikoari dagokionez (2. grafikoa), azken bi hamarkadetan era nahiko parekatuan garatu da bi erkidegoetan, beraien arteko ezberdintasun esanguratsu handiegirik gabe. EAEn 2009ko hauteskundeak arte jaitsiera mailakatu ezagutu zuen; «Atzeraldi (ekonomiko) Handiaren» osteko lehen hauteskundeak arte, hain zuzen. Kontutan hartu behar da urte horretako hauteskundeetan ezker abertzaleak (joera ezkertiarrena erakutsi duten bozkatzaileak duenak) ezin parte hartzeak 2009ko polarizazio indizea apaldu zuela. Zentzu horretan, 2012ko eta 2016ko hauteskundeetan posizio ezkertiarrenetan kokatu diren bi alderdien (EH Bildu eta *Elkarrekin Podemos*) emaitza onek polarizazio ideologikoaren maila haztea ekarri zuen, gora eginez gaur egun arte. Kataluniaren kasuan polarizazio ideologikoa 2003tik aurrera era nahiko egonkorrean mantendu da; ziur aski, epealdi horretatik aurrera dimentsio nazionalistak hartutako nagusitasunagatik (Serra *et al.*, 2020; Barrio eta Rodríguez-Teruel, 2018).

2. grafikoa. EAE eta Kataluniako polarizazio ideologikoen bilakaera (1994-2021)

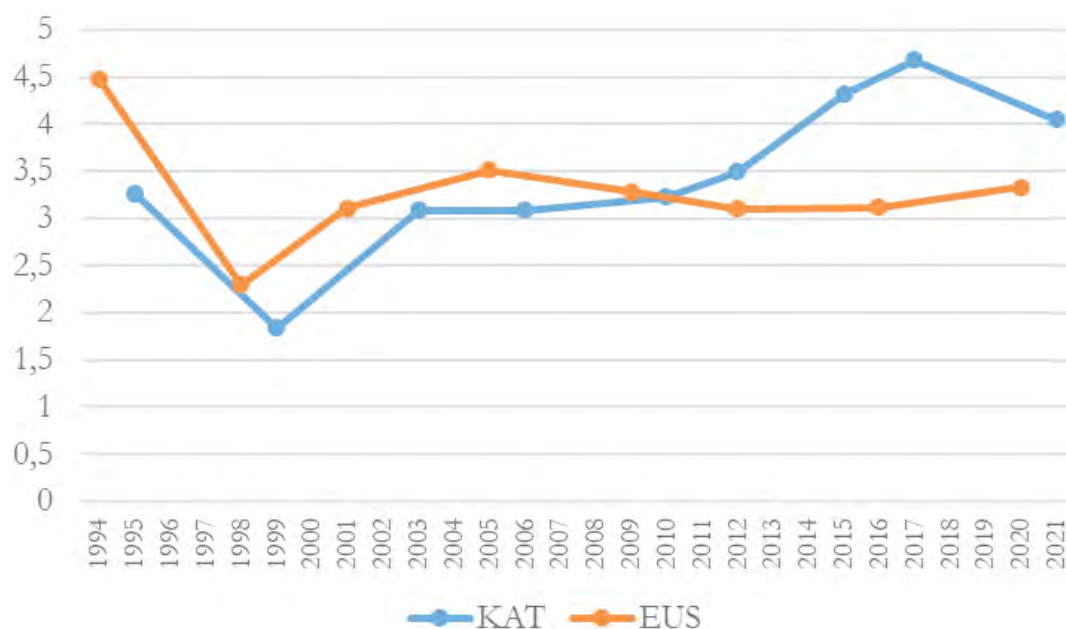

Iturria: CIS. Autoreak eginda.

Polarizazio afektiboari dagokionez (3. grafikoa), 2012 urtera arte era paraleloan garatu dira bi lurraldeotan, EAEn indizea Kataluniakoaren gainetik mantenduz. EAren desagertzeak eta Kataluniako eta Espainiako Gobernuaren arteko harremanen tenkatzeak markatu zuen urte horretan ematen hasitako joera aldaketa. EAEko kasuari erreparatuta,

1994ko ez-ohiko datu altua salbuesten bada, honek bere maximo historikoa 2005ean ere markatu zuen. Hurrengo bi hauteskunde deialdietan, berriz, behera egin zuen. Baina polarizazio nazionalista ez bezala, hurrengo bietan igoera apal bat ezagutu zuen. Hazkunde txiki hau polarizazio indizea handituko luketen bi arrazoi nagusiengatik eman zen. Alde batetik, Vox-en agerkundeagatik 2020ko hauteskundeetan. Bere bozkatzaileek beste alderdietako liderrekiko urruntze emozional handiena erakutsi zutenak izan ziren, nahiz eta beraien pisu erlatiboa txikia izan. Eta bestetik, Iñigo Urkullu, EAJko hautagaiaren balorazioaren jaitsieragatik; batez ere EH Bilduko bozkatzaileen aldetik (kopuruan hazi zirenak), 90ko hamarkadatik aurrera ezker abertzaleko bozkatzaileek EAJko hautagai batez egiten duten baloraziorik txarrena izanik. Reiljanek (2020) planteatutako premisan ez bezala, alderdi bateko bozkatzaileek ez dute beti bere erreferentziazko alderdiaren liderra beste alderdietakoa baino hobeto baloratuko. Adibidez, 2001eko hauteskundeetan, ETaren su-etenaren apurketa eta gero, Euskal Herritarrok-eko bozkatzaileek, Juan Jose Ibarretxe, EAJ-EA koalizioko hautagaia, hobeto baloratu zuten, bere erreferentziazko liderra, Arnaldo Otegi, baino. 2009ko hauteskundeek bereziki arreta deitzen dute, UPyD, EA eta IUko liderrak hainbat kasutan beste alderdietako liderrengatik aurreratua izan ziren heinean. Azken kasu esanguratsua, 2020ko hauteskundeetako Carlos Iturgaizena litzateke, PP-C's-en hautagaia; bere bozkatzaileen artean Iñigo Urkullurengatik gainditua izan zena¹¹.

3. grafikoa. EAE eta Kataluniako polarizazio afektiboaren bilakaera (1994-2021)

Iturria: CIS. Autoreak eginda.

Kataluniako polarizazio afektiboari dagokionez, 1. grafikoko emaitzekin alderatuko bagenu, polarizazio nazionalistarekin era paraleloan garatzen dela ikus zitekeen. Polariza-

¹¹ Datu hauek PAIren kalkuluaren lehen zatitik atera dira, leku arazoengatik bertan atxikitzen ez direnak.

zio afektiboa ere 2006 urtetik aurrera igotzen hasi zen, bere hazkundera bereziki nabarmentzen izanik 2012tik aurrera, Espainiako eta Kataluniako gobernuen arteko harremanak nabarmen gaitzotzen hasi ziren momentuan (Galais, 2021). Nabarmentzekoa da alderdi ezberdinetako bozkatzaileek beste alderdietako liderrekiko adierazitako ezinikusien punturik gorena 2017ko hauteskundeetan eman zela, Espainiako Senatuak bultzatutako Konstituzioaren 155. artikulua aplikazioak baldintzatutako testuinguruan. Aldiz, polarizazio nazionalistarekin ikusi bezala, 2021eko otsailean burututako hauteskundeek joera aldaketa izan daitekeena erakutsi zuten. Nagusiki ERCko bozkatzaileen artean emandako urruntze emozionalaren beherako joerak eta alderdi honen bozken hazkundera azaldu dezakete joera aldaketa hau. Aldiz, PSCko bozkatzaileen artean (alderdi bozkatuena hauteskunde horietan) moderaziorako joera hau ez zen eman, ziur aski C's-eko sumindutako bozkatzaile asko bereganatu zituen heinean¹². Reiljanek (202) iradokitakoari jarraituz, Kataluniako bozkatzaileek aukeratutako alderdiaren liderrarekiko sinpatia handiagoa izatearen araua, EAeko kasuan baino era hertsiagoan betekoa da. Salbuespen azpimarragarri bakarra 2017ko hauteskundeetan PPko bozkatzaileek Inés Arrimadasi erakutsitako abegikortasun handiagoa litzateke, bere erreferentziazko liderrari baino (Xavier García Albiol).

Alderdi bakoitzak polarizazio maila hauei egiten dien ekarpenari dagokionez (hots, sistemaren batezbestekoarekiko duten distantzia, bere pisu erlatiboagatik haztatuta), EAeko polarizazio politikoaren bi dimentsioetan (nazionalista eta ideologikoa), aztertutako kasu ia guztietan PPko bozkatzaileak sistemaren batezbesteko posiziotik urrunen kokatzen direnak direla nabarmendu daiteke¹³. Polarizazio afektiboari dagokionez, aldiz, aztertutako urteen erdia baino gehiagotan, ezker abertzaleko bozkatzaileak gainontzeko alderdietako liderrekiko distantzia emozional handiena erakutsiko luketenak lirateke. Kataluniaren kasuan ere, polarizazio ideologikoari dagokionez, kasu guztietan PP sistemaren batezbestekotik urrunen mantentzen den alderdia da; 2021an salbu, Voxek aurre-ratuta. Polarizazio nazionalistari egindako ekarpenean ondorioak, berriz, ez dira hain borobilak izango, nahiz eta kasu gehienetan (bederatzietatik seitan) PP eta C's-eko bozkatzaileak izan sistema politikoaren batezbestekotik urrunen geldituko direnak. Polarizazio afektiboaren indizeari egindako ekarpenaren lehen postuan, ia berdinketa bat emango da alderdi subiranisten eta konstituzionalisten hautesleen artean: lau aldiz lehenengo kasuan (bat alderdi edo koalizio bakoitzarekiko: CiU, ERC, CUP eta JxS) eta hiru bigarrenengoan.

Ikuspegi orokor batetik, EAeko polarizazio politikoaren batezbesteko indizeak (4,43 nazionalista eta 2,88 ideologikoa) Kataluniakoak baino altuagoak izango dira (4,16 nazionalista eta 2,74 ideologikoa). Polarizazio afektiboari dagozkionak, berriz, azken honetan zertxobait altuagoak izango dira (3,33), lehenengoan baino (3,27). Konparazioaren ikuspegi zabaltzen bada Reiljanek (2020) ateratako emaitzekin harremanetan jarritz, bi lurraldeetako

¹² Datu hauek ere arestian aipatutako PAiren kalkuluaren lehen ataletik aterata daude.

¹³ Dimentsio nazionalistan 2009 eta 2012 urteak, eta dimentsio ideologikoan 2020 urtea, salbuespenak lirateke.

polarizazio ideologikoa Espainia osoaren eta Europako gainontzeko herrialdeetako baina apalagoa dela ikusi ahal izango da (ikusi III. taula)¹⁴. Ez da horrela gertatuko polarizazio politikoaren erreferentziazko aldagaitzat polarizazio nazionalista hartzen bada. Kasu horretan, gure ikergaiak Europako zonalde ezberdinetako polarizazio ideologikoak gaindituko lituzkete. Polarizazio afektiboaren azterketa, aldiz, konplexuagoa suertatuko da, kasu bakoitzean erreferentziazko galdera ezberdinak erabili direlako: alderdi ezberdinekiko atxikimendu maila Reiljanen kasuan, eta alderdietako liderren balorazioa ikerketa honetan¹⁵. Edozein kasutan, EAE eta Kataluniako polarizazio afektiboak aipatutako herrialdeen indizeekin alderatuko balira, biak Europako eta Estatu Batuetako batezbestekoaren azpitik egongo liriateke.

III. taula. Polarizazio ideologikoaren eta afektiboaren indizeak zonaldeka

	Herrialde kopurua	Polarizazio afektiboa	Polarizazio ideologikoa
Europa ipar-ekialdea	9	4,00	3,23
Europa zentro-ekialdea	9	5,08	3,17
Europa hegoaldea	3	5,15	3,81
Espainia	1	5,02	3,48
Estatu Batuak	1	4,38	1,52

Iturria: autorearen lanketa Reiljanen (2020) datuetatik abiatuta.

Bi lurraldeetako alderdien kokapen politikoaren eta hiru polarizazioen garapena aztertuta, azken hauen arteko harremanak ikertuko dira. Polarizazio politikoak eta polarizazio afektiboak dinamika politikoaren alde ezberdinak erakusten badituzte ere, hainbat autorek estuki korrelazionatuak agertu ohi direla nabarmendu dute (Rogowski eta Sutherland, 2015; Webster eta Abramowitz, 2017; Reiljan, 2020). Horrela, aztergai ditugun bi lurraldeotan joera hau mantentzen ote den aztertuko dugu. Honakoa korrelazio bibariatuen bidez gauzatu da, erkidego bakoitzaren barruan aztertutako hiru aldagaiak binaka korrelazioan jarriz¹⁶. Bertan jasotako emaitzek ez dute zertan kausalitatea adierazi behar. Izan

¹⁴ Bertan erabilitako polarizazio ideologikoaren datuek Reiljanek «eskaera» deitutakoei erreferentzia egingo diote; alderdietako bozkatzailen auto-kokapenaren batezbestekoari ezker-eskuin ardatzean, alegia. Hori da hemen erabili den metodoa. Reiljanek, aldiz, erreferentziazko «eskaera» eta «eskaintzaren» arteko batezbestekoa aintzat hartuko du; azken hau, galdekatutako guztiek alderdi bakoitzaz egiten duten kokapenaren batezbestekotzat ulertuta.

¹⁵ Polarizazio afektiboaren indizearen kalkulurako, liderren balorazioa erreferentziazko aukeratu da, euskal kasuan, zortzi inkestetatik lautan bakarrik alderdiekiko gertutasun subjektiboaren inguruko galderak zeudelako. Hala ere, kasu katalanean bederatzin inkestatik zortzietan, Reiljanek egindakoarekin parekatu zitekeen alderdien inguruko galdera egiten zen. Kataluniako polarizazio afektiboa azken galdera honekin kalkulatu, batezbestekoa liderren inguruko galderarekiko hazi egingo zen (4,79). Baina Europako hegoalde, ekialde eta zentrotako herrialdeen azpitik mantenduko zen, hala nola Espainia osoaren batezbestekotik.

¹⁶ Polarizazio politikoaren eta polarizazio afektiboaren indizeak kuantifikatzeko eskala ezberdinak erabili direnez (lehenengoaren kasuan, 1etik 10era; eta bigarrenaren kasuan, 0tik 10erakoa), korrelazioak egiterakoan baloreak estandarizatu dira; nahiz eta diferentzia oso txikia den neurrian, ez liriateke aldaketa esanguratsurik egongo jatorrizko baloreak korrelazioan jarriko balira.

ere, bi polarizazio moten arteko harreman hutsak ez baitigu azalduko bietako zeinek jokatzen duen funtzio esplikatzailea bestearengan; hau da, polarizazio politikoak polarizazio afektiboa eragiten duen, edota alderantziz ote den. Adibidez, Rogowski eta Sutherland-en (2015) arabera, ezberdintasun ideologikoen hautagaiekiko polarizazio afektiboan eragiten duten bitartean, Malka eta Lelkes-entzat (2010), norbanakoen disposizio psikologiko eta emozionalek baldintzatuko lituzkete posizio politikoak. Zentzu horretan, alderdietako bozkatzaileei egindako galdeketa prozesuan bestelako metodologia bat beharrezkoa litzateke kausa-ondorio harremana zehaztu ahal izateko¹⁷.

EAEren kasuan, ez dira korrelazio sendorik aurkituko polarizazio indize ezberdinen artean. 1994ko ez-ohiko balore altuak alde batera utzita, polarizazio nazionalista eta afektiboaren arteko harreman bat antzeman liteke, baina ahula eta estatistikoki adierazgarria ez dena. Oso bestelakoa izango da Kataluniaren kasua. Bertan hiru aldagaiak korrelazioan egongo dira; era estuan polarizazio nazionalista eta afektiboa ($r = 0,855$). Polarizazio ideologiko eta afektiboaren artean ere korrelazioa emango da, baina intentsitate zertxobait apalagoarekin ($r = 0,799$). Bi kasuetan adierazgarriak 0,01ean. Polarizazio nazionalista eta ideologikoen kasuan ere harreman garrantzitsu bat egongo da ($r = 0,672$), 0,05ean adierazgarria.

5. ONDORIOAK ETA EZTABAIDA

Artikulu honen helburu nagusia EAE eta Kataluniako dinamika politikoen azterketetan aurretik egindako lanak osatzea izan da. Horretarako, batetik, polarizazio ideologiko eta nazionalistaren azken urteotako emaitzak gehitu, eta bestetik, polarizazio afektiboaren aldagaia analisi politikora erantsi da; azken hori, orain arteko lanetan jorratu gabea bi erki-degoei dagokienez. Alde horretatik, lortutako emaitza kuantitatiboek azkeneko urteetan jazotako aldaketak era zehatzagoan antzematen laguntzearekin batera, dinamika politikari lotu izan zaion izaera arrazionalista osatzeko elementu afektiboen garrantzia azpimarratu nahi izan da. Horrela, bi lurraldeotan izandako ibilbideen ezberdintasunak eta antzekotasunak era argiagoan antzemateko modua planteatuz.

Ezberdintasun nagusi hauetako bat alderdien kokapenaren bilakaeran igarriko da. EAEren kasuan, euskal nazionalismoarekiko atxikimenduan edota ezker-eskuin ardatzaren kokapenaren hierarkian alderdi ezberdinetako bozkatzaileen artean aldaketa esanguratsurik eman ez diren bitartean, Kataluniaren kasuan, aldaketa nabarmenak eman dira eremu

¹⁷ Webster eta Abramowitz (2017), esaterako, polarizazio ideologikoen afektiboarengan duen eragin kausala justifikatuko lukeen metodologia bat baliatuko dute. Berain inkestatu taldea hiru azpitaldeetan banatu zuten: ideologikoki moderatuak, muturrekoak eta kontrolerako taldea. Jarraian, lehenengo biak zoriz bi taldeetan banatu zituzten. Azken bi talde hauetako bateko kideek hainbat gaien inguruan posizio moderatua duen aurkako alderdiaren hautagai baten deskribapena jaso zuten. Beste taldeko kideek, jarrera erradikalagoa zuen hautagai baten deskribapena. Polarizazio afektiboa ezberdintasun ideologikoen baldintzatua balego, beste alderdietako hautagaiak ideologikoki muturrakokoak direnean, ezinikusi handiagoarekin antzemanak izango lirateke. Emaitzek hipotesia frogatu zuten.

(post)convergentearen bozkatzaileen eskutik; bai kokapen nazionalistan (ERC *sorpassatuz*), zein ideologikoan (ia PSCren pare geldituz). Dinamika politikoari dagokionez ere, bigarren hipotesi bezala erkidego hauetan kontrako norabideko joera eman dela planteatzen zen; euskal kasuan, polarizaziotik moderaziora eginez, eta moderaziotik polarizaziora katalanarenean. Baieztapen hau partzialki berretsiko dugu, zehaztapen batzuk beharko dituen arren. EAEn dagokionez, joera hau oso nabarmena izango da lehia nazionalistari dagokionez, baina ez da hain argi egongo polarizazio afektiboaren kasuan. Azken hori 2005etik beherako joeran kokatzen bazen ere, 2016ko hauteskundeetatik aurrera hazkunde txiki bat ezagutu baitu. Are nabarmenagoa izan da polarizazio ideologikoaren kasua. «Atzeraldi Handiaren» hasieratik pixkanaka gora egin du, epealdi berean polarizazio nazionalistak behera egin duena baino gehiago haziz. Edozein kasutan, polarizazio nazionalista epealdi osoan zehar gailentzen dena izan da, nahiz eta beherako joera nabarmenean. Kataluniako kasuari dagokionez, 1999tik polarizaziorako joera hau euskal kasuan baino nabarmenagoa izan da, batez ere dimentsio nazionalista eta afektiboan, baina ez horrenbeste ideologikoan. Hala ere, 2021eko hauteskundeek joera polarizatzailean inflexio puntu bat izan daitekeena erakusten dute, hurrengo urteetan aztertzen jarraitu behar dena.

Hirugarrenik, lurralde bakoitzaren dinamika ezberdinak polarizazio moten arteko harreman dibergenteetan ere islatu direla frogatu da; estuki korrelazionatuak Katalunian, baina ez EAEn. Zentzu honetan, Fiori eta Abrams-ek (2008: 577) egindako oharra gogoraraztea egokia litzateke, planteatzen dutenean gatazkarako aukerak handiagoak izango direla zatiketak argiki erlazionatuak badaude, ez badaude baino. Egindako korrelazioen emaitzak azken hamarkadan Kataluniaren kasuan bi fenomeno gurutzatu izanaren ondorio bezala interpretatu daitezke: alde batetik, 2008tik aurrerako krisi ekonomikoa, alderdi gehienetako hautesleek ezkerrean egitean islatuko litzatekeena; eta bestetik, 2006tik aurrera, *Estatut*-aren erreforma prozesuaren ondorioz sortutako krisi instituzionala, polarizazio nazionalistaren hazkundera ekarri zuena. *Cleavage* sozial eta nazionalaren uztarketa honek Katalunian emandako polarizazio afektibo indize altuagoen arrazoen arrasto bat eman diezaguke. Zentzu honetan, kontutan hartu behar da euskal kasuaren epealdi osoan ikusten direnak baino emaitza altuagoak lortzen dituztela. Dimentsioen arteko interrelazio hau ez litzateke EAEn kasuan gertatuko, non krisi ekonomikoaren hasierak polarizazio nazionalistaren gainbeherarekin bat egin zuen, EAren bukaeraren testuinguruan. Gainera, kontutan hartu beharko litzateke, kasu katalanean polarizazio afektiboaren indizeari ekarpen handiena egiten dioten indar politikoak (hau da, beste alderdietako elitekiko urruntze emozional maila handienak erakusten duten alderdietako bozkatzaileak) kasu ia guztietan bere sistema politikoan gehiengoa izan duten alderdietako bozkatzaileak izan direla. Aldiz, euskal kasuan, distantzia afektibo handiena erakutsi duten hautesleek aldi gehienetan (ezker abertzalekoak), ez dute 2012ra arte bigarren indarraren izaera lortuko; eta hori EAJrekiko distantzia nabarmen batera.

Alabaina, bi kasuen arteko antzekotasunak ere egongo dira, batez ere polarizazio nazionalistaren nagusitasunari dagokionez. Reiljanek herrialde europarez emandako datuak aintzat hartuta, izaera politikoko polarizazio indizeak afektiboaren gainetik egotea batere

ohikoa ez dela ikusi daiteke. Ikuspegi konparatu batetik, honek EAEko eta Kataluniako polarizazioaren *politizazio* handiago bat ematen dela agerian utziko luke. Dinamika honek, Estatu Batuetako bezalako errealitateekin kontrastatuko luke, non polarizazio afektiboaren balioek ideologikoen era nabarmenean gaintitzen dituzten. Zentzu honetan, prozesu polarizatzaileen kausalitatearen inguruko galdera nagusi bat argitzeke legoke. Hots, izaera politikoko polarizazioak (nazionalista eta ideologikoa) polarizazio afektiboaren aldagai esplikatzailatzat kontsidera daitezkeen (Rogowski eta Sutherland, 2015; Webster eta Abramowitz, 2017); ala biak korrelazioan egon behar ez diren aldagai independenteak diren (Iyengar, 2012); edota, harago joanez, Malka eta Lelkesen (2010) ikerketetatik ondorioztatu daitezkeen bezala, «oinarrizko disposizio psikologikoetan» oinarritutako sinpatia edo ezinikusia norberarena ez den alderdiarekiko urruntzea biderkatuko lukeen faktorea izatea, kausalitatearen zioa polarizazio afektiboaren baitan kokatuz. Ikuspegi arrazionalistan oinarritutako lehen planteamendua aintzat hartuz, alderdi bakoitzeko hautesleriak beste alderdietako liderrekiko erakusten duen sinpatia edo herra azaltzeko orduan, dimentsio nazionalistaren nagusitasuna berretsiko litzateke. Euskal kasuan, aldiz, polarizazio nazionalistaren aldakortasunak ez luke dimentsio afektiboaren bilakaera hautesleriarengan modu estatistikoki adierazgarrian azalduko. Bestelako arrazoiak bilatu beharko lirateke aldaketa hauek justifikatzeko. Horrela, aztertu ditugun bi kasuek Reiljanek marraztutako tesi nagusia partzialki berresten dutela dirudi. Izan ere, gureak bezalako alderdi anitzeko sistemetan polarizazio politikoko indize altuak, hainbatetan polarizazio afektibo maila altu batzuekin lotuak egon ohi dira; nagusiki kasu katalanean ikusi ahal izan den moduan. Baina euskal kasuarekin ikusi bezala, argi izanik bi polarizazio motek dimentsio ezberdinei erreferentzia egingo dietela, beti ezin izango delarik harreman zuzen bat identifikatu.

6. ERREFERENTZIA BIBLIOGRAFIKOAK

- Abramowitz, A. I. eta Saunders, K. L. (2008). Is Polarization a Myth?. *The Journal of Politics*, 70(2), 542-555. <https://doi.org/10.1017/s0022381608080493>
- Abramowitz, A. I. eta Webster, S. (2016). The rise of negative partisanship and the nationalization of U.S. elections in the 21st century. *Electoral Studies*, 41, 12-22. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2015.11.001>
- Balcells i Ventura, L. (2007). ¿Es el voto nacionalista un voto de proximidad o un voto de compensación? Una nueva aproximación «espacial» al voto en dos dimensiones. *Revista Española de Ciencia Política*, (16), 61-88.
- Barrio, A. eta Rodríguez-Teruel, J. (2018). El sistema de partits. In G. Ubasart-González eta S. Martí (ed.), *Política i govern a Catalunya: de la transició a l'actualitat* (217-243). Madrid: Catarata.

- Castro, C. (2021eko urtarrilaren 31). El independentismo se va a la izquierda. *La Vanguardia*. <https://www.lavanguardia.com/politica/20210131/6209640/independentismo-izquierda.html>
- Dalton, R. J. (2008). The Quantity and the Quality of Party Systems. Party System Polarization, Its Measurement, and Its Consequences. *Comparative Political Studies*, 41(7), 899-920. <https://doi-org.ehu.idm.oclc.org/10.1177/0010414008315860>
- De la Calle, L. (2005). Cuando la proximidad deja de ser importante: modelos espaciales y voto en la política vasca. 1994-2001. *Revista Española de Ciencia Política*, (12), 21-52.
- Downs, A. (1973). *Teoría económica de la democracia*. Madrid: Aguilar.
- Enelow, J. M. eta Hinich, M. J. (1984). *The spatial theory of voting. And introducion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fernández-Albertos, J. (2002). Votar en dos dimensiones: el peso del nacionalismo y la ideología en el comportamiento electoral vasco, 1993-2001. *Revista Española de Ciencia Política*, (6), 153-181.
- Fiorina, M. P. eta Abrams, S. J. (2008): Political Polarization in the American Public. *Annual Review of Political Science*, 11, 563-588. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.11.053106.153836>
- Fiorina, M. P., Abrams, S. J. eta Pope, Jeremy C. (2006). *Culture war? The Myth of a Polarized America* (2nd ed.) New York: Pearson Longman.
- Galais, C. (2021). Un farol y una venganza que ya duran demasiado: Una polarización impulsada por la élite. In P. Almeda (zuz.), J. Muñoz, J. Amat, G. Ubasart, C. Colino, I. Molina, J. López, Z. Nikolas, J. Ezkurdia, M. Zubiaga (ed.), *Cataluña-España: ¿Del conflicto al diálogo político?* (236-242). Madrid: Catarata.
- Hetherington, M. J. eta Rudolph, T. J. (2015). *Why Washington Won't Work: Polarization, Political Trust, and the Governing Crisis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Iyengar, S., Sood, G. eta Lelkes, Y. (2012). Affect, Not Ideology: A Social Identity Perspective on Polarization. *Public Opinion Quarterly*, 76(3), 405-431. <https://doi-org.ehu.idm.oclc.org/10.1093/poq/nfs038>
- Jacobson, G. C. (2012). The electoral origins of polarized politics: Evidence from the 2010 cooperative congressional election study. *American Behavioral Scientist*, 56(12), 1612-1630. <https://doi-org.ehu.idm.oclc.org/10.1177/0002764212463352>

- Lelkes, Y. (2016). Mass Polarization: Manifestations and Measurements. *Public Opinion Quarterly*, 80(S1), 392-410. <https://doi-org.ehu.idm.oclc.org/10.1093/poq/nfw005>
- Leonisio, R. eta Strijbis, O. (2014). Más allá de la autoubicación: por qué el nacionalismo predice mejor el comportamiento electoral en el País Vasco. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, (146), 47-68. <http://dx.doi.org/10.5477/cis/reis.146.47>
- Leonisio, R. eta Strijbis, O. (2016). La polarización bidimensional. In F. J. Llera (ed.), *Las elecciones autonómicas en el País Vasco, 1980-2012* (161-174). Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Linz, J. J., Orizo, F. A. eta Vila, D. (1986). *Conflicto en Euskadi*. Madrid: Espasa-Calpe.
- Llera, F. J. (1989). Continuidad y cambio en la política vasca: notas sobre identidades sociales y cultura política. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, (47), 105-135.
- Llera, F. J. (1999). Basque Polarization: between Autonomy and Independence. *Nationalism and Ethnic Politics*, 5(3-4), 101-120. <https://doi-org.ehu.idm.oclc.org/10.1080/13537119908428572>
- Llera, F. J., Leonisio, R., García, J. eta Pérez, S. (2014). Las elecciones autonómicas vascas de 2012: alternancia en un nuevo ciclo político. *Sistema: revista de ciencias sociales*, (236), 3-25.
- Llera, F. J. (2016). La moderación del sistema de partidos de pluralismo polarizado. In F. J. Llera (ed.), *Las elecciones autonómicas en el País Vasco, 1980-2012* (247-265). Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Malka, A. eta Lelkes, Y. (2010). More than Ideology: Conservative–Liberal Identity and Receptivity to Political Cues. *Social Justice Research*, 23(2-3), 156-188. <https://doi-org.ehu.idm.oclc.org/10.1007/s11211-010-0114-3>
- Oñate, P. (2017). Cambio y continuidad: las dimensiones del sistema de partidos de Cataluña tras las elecciones autonómicas de 2015. In J. M. Rivera, J. Montabes eta N. Lagares (ed.), *Cataluña en proceso. Las elecciones autonómicas de 2015* (42-62). Valencia: Tirant lo Blanch.
- Orriols, Ll. (2019). La competición política en Cataluña, 1980-2017: un ejemplo de polarización extrema en la dimensión territorial. In B. Gómez eta S. Alonso (ed.), *En busca del poder territorial: cuatro décadas de elecciones autonómicas en España* (161-184). Madrid: CIS.
- Orriols, Ll. (2021eko martxoaren 28a). *La polarización afectiva en España: bloques ideológicos enfrentados* [PDF artxiboa]. <https://dobetter.esade.edu/es/polarizacion-afectiva>.

- Reiljan, A. (2020). «Fear and loathing across party lines» (also) in Europe: Affective polarisation in European party systems. *European Journal of Political Research*, 59(2), 376-396. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12351>
- Rogowski, J. C. eta Sutherland, J. L. (2015). How ideology fuels affective polarization. *Political Behavior*, 38, 485-508. <https://doi-org.ehu.idm.oclc.org/10.1007/s11109-015-9323-7>
- Sartori, G. (2012). *Partidos y sistemas de partidos*. Madrid: Alianza Editorial.
- Serra, M., Ubasart, G. eta Martí i Puig, S. (2020). Elecciones al Parlamento catalán 2012-2017: ¿un proceso acelerado de realineamiento electoral?. *Analecta Política*, 10(18), 105-124.
- Tajfel, H. eta Turner, J. C. (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In W. S. Austin eta S. Worchel (ed.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (33-47). Monterey: Brooks/Cole.
- Webster, S. W., eta Abramowitz, A. I. (2017). The Ideological Foundations of Affective Polarization in the U.S. Electorate. *American Politics Research*, 45(4), 621-647. <https://doi.org/10.1177/1532673X17703132>